

УДК 323.329(477)

О.В. Малишко,

канд. экон. наук,
доцент Донецького національного
технічного університету

ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ ЗА МЕТОДОЛОГІЄЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Зараз ми переживаємо кінець епохи індустріалізму, тобто завершення існування економіки, побудованої навколо матеріальних активів. На Заході, де її життя почалося раніше, ніж на пострадянському просторі, вже давно відчувається, що «знання в кінцевому рахунок будуть більш могутнім зброєю, ніж матеріальні ресурси» [1, с. 208]. У сучасному постіндустріальному (або інформаційному) суспільстві інтелектуальні активи стають основою багатства. Саме вони визначають конкурентоспроможність економічних систем, виступають ключовим ресурсом розвитку компаній і територій.

Урядовці Європейського Союзу прийняли цей виклик. Рада Європи 23–24 березня 2000 р. скликала у Лісабоні (Португалія) спеціальну зустріч, де було сформульовано нову стратегічну мету для ЄС, а саме укріпити її основу на знаннях («knowledge-based» економіку: «стати найконкурентоздатнішою та найдинамічнішою економікою у світі, яка здатна на сталі економічне зростання із більшою кількістю кращих робочих місць та більшою соціальною згуртованістю» до 2010 р. Для досягнення цієї амбітної цілі Рада Європи визначила набір підкріплюючих цілей і заходів, що дістав назву «Лісабонський порядок денний». В ньому містяться показники інтелектуального капіталу (далі ІК), який ЄС бажає створити для досягнення заявленої стратегічної мети. Відтоді Рада Європи запросила Єврокомісію готувати щорічні синтетичні доповіді щодо прогресу виконання Лісабонського порядку денного. Таке замовлення стало викликом і для європейського наукового співтовариства перекласти положення стратегії в економічні показники, які б на базі наявних в ЄС статистичних даних дозволяли б коректне вимірювання цінності (діагностику) елементів ІК [2].

Видатні зарубіжні (Е. Брукінг, П. Е. Саліван, К.-Е. Свейбі, Т. А. Стюарт, А. Н. Козирев, П. В. Беспалов) та вітчизняні (О. Кендюхов, А. Чухно) економісти вказують на необхідність діагностики наріжного елементу інтелектуальних активів — інтелектуаль-

ного капіталу. Але фокусом їхніх досліджень є вимірювання та оцінка ІК підприємства або компанії, а не територіальних утворень. Також бракує уніфікованого формату діагностики ІК на загальноєвропейському рівні. *Оскільки Україна заявила свої євроінтеграційні прагнення, метою даної роботи є висвітлення методології діагностики ІК за стандартами ЄС та проблем її застосування в Україні.*

З кінця 1990-х років деякі дослідники і практики сфокусувалися на вимірюванні, оцінюванні та звітуванні ІК не компаній, а країн, регіонів і націй. Тут можна вказати небагато (порівняно з кількістю робіт з оцінки ІК компаній): роботи Бонтіса з еталонного тестування арабських країн за індексом національного ІК, 2004 р. [3]; вимірювання знанневих активів нації Малхотри, 2003 р. [4]; ІК держави Ізраїль (Пашер), 1999 р. [5]. Іспанські дослідники Вьедма та Мартінс відомі роботами з систем еталонного тестування ІК регіонів і міст Європи (Вьедма, 1999, 2002, 2003 роки [6–8]; Мартінс та Вьедма, 2004 р. [9]), а фінські дослідники Шмедлунд і Пойхонен спробували виміряти ІК регіональних кластерів у Фінляндії, 2005 р. [10]. Дуже мало робіт з оцінки ІК територій-складових об'єднань більш високого порядку. Це звіт про ІК Хорватії та порівняльне вимірювання ІК Хорватії та ЄС Пулік, 2002, 2005 роки [11, 12], а також Скотта і Ротберга, 2005 р. з оцінки ІК США [13].

Але ІК такого безпрецедентного об'єднання країн, як супернації Європейський Союз, вперше вдалося оцінити за період 1999–2001 рр. у прикладному дослідженні «Інтелектуальний капітал Європейського Союзу», що виконали Д. Андрісен і С. Стам [2]. До речі, Д. Андрісен першим в Європі захистив дисертацію за методами оцінки ІК. Заслугою вказаних дослідників було те, що вони змогли «перекласти» Лісабонський порядок денний у систему показників, які вимірюють ІК ЄС. Під ІК ЄС (ІК націй) цими дослідниками і в даній роботі розуміється наступне:

ІК націй — всі невідчутні ресурси, що є у наявності країни або регіону, що надають відносну пе-

© О.В. Малишко, 2008

ревагу і які у комбінації здатні продукувати майбутні вигоди [2]. У свою чергу, складовими ІК є такі:

1. ЛК (людський капітал) — усе, що відноситься до людей: знання, освіта та компетенції осіб у реалізації національних цілей і задач [2].

2. СК (структурний капітал) — сховища знань, які втілено у технологічних, інформаційних і комунікаційних системах, що представлено апаратним і програмним забезпеченням, базами даних, лабораторіями та організаційними структурами [3, с. 8].

3. КВ (капітал відносин) — оцінка внутрішньо-організаційних взаємозв'язків і ступеню, до якого організації здатні капіталізуватися на коопераційних і координаційних потенційних можливостях [2].

Основними цілями Лісабонського порядку денного виступили дев'ять [14]. Наведемо їх перелік із поясненням Андрісена-Стама щодо того, до яких складових ІК вони мають відношення:

1. *Інформаційне суспільство для всіх*. Забезпечення того, що підприємства і громадяни мають доступ до першокласної телекомунікаційної інфраструктури (СК), що вони мають навички використовувати останню (ЛК).

2. *Встановлення Європейської зони досліджень та інновацій*. Форсувати обсяги досліджень, що провадяться в рамках ЄС, створюючи, таким чином, явне знання (СК) та неявне знання (ЛК). На зустрічі Ради Європи у 2002 р. в Барселоні була досягнута домовленість про те, що до 2010 р. сумарні витрати ЄС на НДДКР та інновації повинні скласти 3 % від ВВП, а 2/3 цієї суми має прийти із приватного сектору. Додатково ЄС хоче інтегрувати наукові дослідження між країнами-членами, створюючи, таким чином, КВ ЄС.

3. *Створення сприятливого середовища для започаткування та розвитку інноваційного бізнесу, особливо малих і середніх підприємств*. Включає позбавлення від бюрократичної тяганини, зниження витрат на ведення бізнесу і поліпшення доступу до венчурного капіталу, що вказує на створення СК.

4. *Економічні реформи для цілісного та повністю діючого внутрішнього ринку*. Євросоюз постійно працює над усуненням торгових бар'єрів, лібералізує і гармонізує регулювання у сферах постачання енергії та енергоносіїв, поштових і транспортних послуг. Більшість з цих заходів стосуються збільшення СК ЄС в цілому.

5. *Ефективні та інтегровані фінансові ринки*. ЄС має на меті інтеграцію фінансових ринків і підвищення ефективності ринків ризикового капіталу. Усе це є формою СК.

6. *Координування макроекономічної політики: фінансова консолідація, якість та стійкість державних фінансів*. Якість та стійкість фінансів держав-членів ЄС може вважатися формою СК.

7. *Освіта та навчання для того, щоб жити і працювати у суспільстві знань*. Євросоюз вважає людей

за свій головний актив. Тому він ставить ціллю значне щорічне зростання інвестицій на душу людських ресурсів, знижуючи кількість осіб віком 18–24 з освітнім рівнем нижчим за нижній середній. Також ЄС хоче збільшити свій ЛК через довгочасне навчання.

8. *Більше кращих робочих місць для Європи: розробка активної політики зайнятості*. Рівень зайнятості є показником активів ЛК, тому європейські уряди задля зростання свого ЛК інвестують у політичні заходи на ринку праці.

9. *Модернізація соціального захисту*. Європейська соціальна модель з її розвиненими системами соціального захисту повинна підтримувати трансформацію в напрямку економії знань. Рада Європи вважає це реальним, якщо система стійка у довгостроковому періоді, сприяє соціальній включеності і гендерному рівноправ'ю, забезпечує адекватну зарплатню і якість медичних послуг. Таким чином, соціальна система ЄС може бути важливою частиною її СК.

У табл. 1 наведено набір показників, якими можна діагностувати ІК ЄС. Цифри у дужках означають номер того пункту Лісабонського порядку денного, який конкретизується даним показником.

Формат системи показників для вимірювання цінності ІК ЄС-15 базується на розробленому авторами Моніторі ІК (табл. 2). Суттю його є те, що кожна зі складових ІК спостерігається через три перспективи:

1. *Активи (сьогодення)*. Ця перспектива вказує на теперішню силу організації і забезпечує огляд поточних головних активів.

2. *Інвестиції (майбутнє)*. Ця перспектива дає проникливе розуміння у майбутню силу організації. Щоб підтримувати або підсилювати її теперішню силу, організації мусять безперервно інвестувати у свій потенціал.

3. *Ефекти (минуле)*. Показує ступінь, до якого організація зробила свої невідчутні активи продуктивними за минулий період.

Використання монітору означає заповнення кліток таблиці відповідними показниками, які утворюються на перетинанні перспектив і складових ІК.

Цінність визначається Андрісеном як «ступінь корисності або бажаності чогось. Особливо у порівнянні з іншими речами» [15, с. 11]. Природньо, що корисність або бажаність — це суб'єктивні матерії, бо вони залежать від персоні оцінювача. Андрісен стверджує, що цінність походить від спостерігача-замовника дослідження, а процес оцінювання вимагає наявності цінностей. Тому потрібен критерій для визначення того, що є корисним або бажаним. Дуже часто такий критерій є багатомірним, тому для загальної оцінки ІК треба скомбінувати окремі оцінки компонентів ІК (ЛК, СК і КВ) в одну інтегральну оцінку (табл. 3). Такий процес називається «багатомірне вимірювання цінності».

Таблиця 1. Система показників для вимірювання цінності ІК ЄС-15 за 1999–2001 рр. Андрісена-Стама [2, с. 14]

	Людський капітал	Структурний капітал	Капітал відносин
Активи	LK_a^1 Частка активного населення, яка використовує комп'ютери з професійними цілями та яка отримувала комп'ютерні тренінги на робочому місці (1, 7) LK_a^2 Кількість дослідників на 1000 сукупно зайнятих (2) LK_a^3 Частка сукупного населення, яка має щонайменше верхню середню освіту (7) LK_a^4 Частка дорослого населення віком від 25 до 64, яка бере участь в освіті та навчанні (7) LK_a^5 Рівень безробіття (7, 8) LK_a^6 Зайнятість у знансво-інтенсивних послугах та високотехнологічному і середньовисокотехнологічному виробництві (7)¹	SK_a^1 Відсоток домогосподарств, що мають доступ до Інтернет вдома (1) SK_a^2 Відсоток підприємств, що мають доступ до Інтернет (1) SK_a^3 Кількість патентних заявок до Європейського патентного бюро (ЕПО) на мільйон жителів (2) SK_a^4 Кількість патентів, виданих Бюро патентів і товарних знаків США (USPTO) на мільйон жителів (2) SK_a^5 Кількість наукових публікацій на мільйон жителів (2) SK_a^6 Індикатор середовища підприємства від Світового економічного форуму (3) SK_a^7 Підприємницьке відношення (3) SK_a^8 Кількість днів, що потрібні для започаткування нового бізнесу (3) SK_a^9 Інвестиції венчурного капіталу як % від ВВП (3, 5) SK_a^{10} Кількість директив ЄС, які не було об'явлено/доведено до загального відома (4) SK_a^{11} Загальний урядовий консолідований борг як % від ВВП (6)	KV_a^1 Відсоток міжнародних зустрічей, що проведено (2) KV_a^2 Малі та середні підприємства, що залучені у інноваційну кооперацію (2) KV_a^3 Міжнародний вихідний телекомунікаційний трафік (2) KV_a^4 Іноземні студенти як % від усіх студентів (7)
Інвестиції	LK_i^1 Сукупні державні витрати на освіту у % від ВВП (7) LK_i^2 Сукупні державні витрати на політичні заходи на ринку праці у % від ВВП (8)	SK_i^1 Витрати на апаратне забезпечення ІТ, обладнання, програмне забезпечення ІТ та інші послуги як % від ВВП (1) SK_i^2 Загальні вітчизняні витрати на НДДКР як % від ВВП (2)	—
Ефекти	LK_e^1 ВВП у розрахунку на годину відпрацьовану (у % до США) (7)	SK_e^1 Відсоток підприємств, що використовують Інтернет для закупівель і продажів (1) SK_e^2 Додана вартість високотехнологічної індустрії, відносно ВВП (2) SK_e^3 Коефіцієнт народжуваності підприємств (3, 5) SK_e^4 Частка осіб із еквівалентним доходом після уплати податків (disposable income), нижчим за поріг бідності (9) SK_e^5 Очікувана тривалість життя при народженні (9)	KV_e^1 Розмах міжнародного наукового співробітництва (2) KV_e^2 Відсоток патентів із закордонними совинахідниками (2) KV_e^3 Експорт роялті та ліцензійних платежів (2) KV_e^4 Експорт послуг (2) KV_e^5 Високотехнологічний експорт (2)

Таблиця 2. Монітор інтелектуального капіталу

	ЛК	СК	КВ
активи (сьогодення)			
інвестиції (майбутнє)			
ефекти (минуле)			

Для належного багатомірного вимірювання цінності дослідник-оцінювач мусить вишикувати для себе ієрархію цінності спостерігача-замовника, кому таке вимірювання робиться. Припускається,

Таблиця 3. Об'єднані показники цінності ІК ЄС

	ЛК	СК	КВ	ІК
активи (сьогодення)	LK_a^1	SK_a^1	KV_a^1	IK_a
інвестиції (майбутнє)	LK_i^1	SK_i^1	KV_i^1	IK_i
ефекти (минуле)	LK_e^1	SK_e^1	KV_e^1	IK_e

що цінність є вимірюваною, якщо ієрархія цінності спостерігача є очевидною.

Далі дослідник повинен описати цілі замовника, а потім — «перекласти» цілі в ознаки, які є вимірюва-

¹ Сьогодні у статистичній звітності країн ОЕСР галузі промисловості розділяються за показником наукомісткості на 4 групи. З них високотехнологічні галузі: літакобудування; аерокосмічна галузь; виробництво комп'ютерів і офісного устаткування; радіо- і телекомунікаційне обладнання; медичні, точні і оптичні прилади; фармацевтична галузь. Середньовисокотехнологічні галузі: електричні машини і апарати; моторні засоби пересування; хімічна промисловість (за винятком фармацевтики); станкобудування; важке машинобудування [5, с. 76].

ними. Потім починається процес комбінування різних вимірювань в одну єдину міру. Тут постає проблема різних одиниць і шкал. Автори вирішують її шляхом застосування методу нормалізації: вираховування із числового значення показника його мінімальної величини і ділення цього залишку на загальну довжину шкали. У підсумку показники знаходитимуться в діапазоні від 0 до 1, що зробить можливим міжкрайні порівняння. Нуль означає мінімальну, а одиниця — максимальну величину показника. Остаточна відносна оцінка ІК країни ЄС-15 у розрізі «активи», «інвестиції» або «ефекти» є сумою відносних оцінок компонентів ІК по рядках (остаточна колонка табл. 3). Вона знаходиться в діапазоні від 0 до 1, тому представляється у графічному вигляді.

Спостерігачем, з цієї точки зору робилося оцінювання, виступила Рада Європи. Цілями спостерігача стали цілі Лісабонського порядку денного. Автори «перекладали» цілі в ознаки; у свою чергу, ознаки були охарактеризовані показниками через ЛК, СК і КВ, а також активи, інвестиції та ефекти.

Проведення діагностики ІК України за методологією Європейського Союзу стикається із великими труднощами. По-перше, вкрай важко знайти надійні та/або офіційні українські дані для розрахунку показників $ЛК_a^1$, $СК_a^5$, $СК_a^7$, $СК_a^8$, $СК_a^1$, $СК_a^2$, $СК_a^3$, $КВ_a^1$, $КВ_a^2$, $КВ_a^1$, $КВ_a^2$. По-друге, вагомою є проблема сполучення різних одиниць і шкал, що подекуди використовуються європейськими та українськими статистичними органами. Виходом тут бачиться застосована Андрісен-Стамом нормалізація усіх вимірювань. Але одразу постає проблема чіткого визначення цільового діапазону величин показника. До речі, сама Рада Європи не визначила кількісно цільові величини показників пунктів Лісабонського порядку денного, окрім сумарних витрат ЄС на НДДКР та інновації у 3 % від ВВП. Тому Андрісен-Стам прийняли за максимальну величину показника найкращої у світі країни, тобто Японії, США або однієї з країн ЄС. За мінімальну ж величину вони узяли мінімальну величину країни ЄС-15. По-третє, існує оновлена версія дослідження Андрісена-Стама для ЄС-25, а не ЄС-15 [16], що додатково ускладнює порівняльний аналіз. І нарешті, проблемою залишається правило комбінації показників в єдиний показник. Оскільки Рада Європи не задекларувала своїх переваг щодо відносної важливості окремих цілей, автори були змушені прийняти свою ієрархію цінності спостерігача. Вони припустили, що кожна з цілей та кожен з показників мають рівну важливість, і тому можна застосувати аддитивне комбінаторне правило ($1+1=2$). Насправді, коректним було б застосування випливаючого з ієрархії цінностей цілеорієнтованого G-правила, котре говорить, що досягнення цілі потребує компромісу між різними цінностями ($1+1\neq 2$).

Перспективами подальших наукових досліджень за даним напрямом є пошук відповідей на низку питань: чи має значення для України її національний ІК? Якщо так, то якими ключовими мірами та показниками можна його виміряти? Які критерії можна використовувати до таких мір і показників? Чи можна ідентифікувати рушії впливу на ключові компоненти національного ІК України, щоб цілеспрямовано впливати на них задля майбутнього зростання національного багатства? Усвідомлення політиками взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємодії між мірами й показниками ІК і національним багатством посприятиме зростанню ВВП України.

Література

1. Канхен Ч. Закат Америки: Уже скоро. — М.: ООО «Издательство АСТ», ОАО «ЛЮКС», 2004. — 636 с.
2. D. G. Andriessen, C. D. Stam. The intellectual capital of the European Union. Measuring the Lisbon agenda. Version 2004. — 32 p.
3. Bontis, N. National Intellectual Capital Index. The Benchmarking of Arab Countries // Journal of Intellectual Capital. — 2004. — Vol. 5, Nr. 1.
4. Malhotra, Y. Measuring knowledge assets of a nation, Invited Keynote Presentation to be delivered at the United Nations Advisory Meeting, New York. — 2003, 4–5 September.
5. Pasher, E. The Intellectual Capital of the State of Israel, 1999, Kal Press, Herzlia Pituach.
6. Viedma, J. M. «ICBS intellectual capital benchmarking system», paper presented at the 3rd World Congress on Intellectual Capital, McMaster University, Hamilton, 1999.
7. Viedma, J. M. «SCBS social capital benchmarking system», paper presented at the 5th World Congress on Intellectual Capital, McMaster University, Hamilton, 2002.
8. Viedma, J. M. «CICBS: Cities' International Capital Benchmarking System. A methodology and a framework for measuring and managing intellectual capital of cities: a practical application in the city of Mataró», presented at the 6th World Congress on Intellectual Capital, McMaster University, Hamilton, 15–17 January 2003, available at: www.intellectualcapitalmanagementsystems.com.
9. Martins, B., Viedma, J. M. «The region's intellectual capital benchmarking system: tapping into a region's economic growth potential from an intellectual capital view», working paper presented at Knowledge Management and Intellectual Capital International Conference, Toronto, 2004.
10. Smedlund, A., Pryhunen, A. «Intellectual capital creation in regions: a knowledge system approach», in Bonfour, M., Edvinsson, L. (Eds), Intellectual Capital for Communities, Nations & Regions, Cities, Districts, Elsevier Butterworth-Heinemann, Boston, MA, 2005.

11. Pulic, A. Intellectual Capital. Efficiency in Croatian Economy. Zagreb: International Business Efficiency Consulting LLC, 2002.

12. Pulic, A. «Value creation efficiency at national and regional levels: case study — Croatia and the European Union», in Bonfour, M., Edvinsson, L. (Eds), Intellectual Capital for Communities, Nations & Regions, Cities, Districts, Elsevier Butterworth-Heinemann, Boston, MA, 2005.

13. Scott, G., Rothberg, H. «The intellectual capital of the United States», Proceedings of the 6th European Conference of Knowledge Management (ECKM), University of Limerick, Limerick, 2005.

14. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 Presidency Conclusions. <http://www.europarl.eu.int/summits/lis1_en.htm>.

15. Andriessen, D. G. Making sense of intellectual capital. Elsevier Butterworth Heinemann, Boston, 2004.

16. Andriessen, D. G., Stam, C. D. «Intellectual capital of the European Union», working paper presented at the 7th McMaster World Congress on the Management of Intellectual Capital and Innovation, Hamilton, 2005.

Подано до редакції 14.02.2008 р.

УДК 332.135

І.З. Стороянська,

канд. екон. наук,

старший науковий співробітник

Інституту регіональних

досліджень НАН України,

м. Львів

МІЖРЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПРОТИРІЧЧЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Суспільні, економічні, політичні реалії сьогодення вибудовують нові пріоритети розвитку України як держави. У процесі поглиблення ринкових реформ в Україні все більшої ваги набуває питання єднання та згуртування українських регіонів як основного чинника подальшого становлення державності та посилення економічної могутності України.

Ефективність даних процесів безпосередньо залежить від скоординованої взаємодії регіональних ринкових структур і розвитку інтеграційних зв'язків на різних рівнях економічної системи. Поряд з цим роки поступового функціонування економіки України можна визначити як період міжрегіональної дезінтеграції, коли українська економіка перестала функціонувати як єдина система, де внутрішній попит і пропозиція зорієнтовані один на одного. Ситуація, коли зовнішньоекономічні зв'язки регіонів починають превалювати над внутрішніми, свідчить про втрату національного економікою основної системної властивості, а її елементи — компанії, регіональні економічні системи в більшій мірі працюють на розвиток економічних систем інших країн, а не своєї власної. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають наукові дослідження процесів міжрегіональної інтеграції та формування

засад державної політики у сфері посилення внутрішньої інтегрованості регіональних систем, здатної працювати в ринкових умовах. Спроба розв'язання окресленої проблеми представлена у даній статті.

Метою дослідження є виявлення основних бар'єрів та розробка організаційно-економічного механізму міжрегіональної економічної інтеграції в Україні, який передбачає узгодження інтересів усіх суб'єктів інтеграційного процесу, а також визначення основних завдань державної політики щодо усунення регіональної дезінтегрованості економічного простору України.

На сучасному етапі розвитку не відповідає реальності думка, що регіони України прагнуть автаркічного шляху розвитку, виживанню поодиночці і лише центр і деякі свідомі регіональні лідери борються за збереження економічної цілісності держави. Насправді, в нормальному економічному середовищі жодному регіону є не вигідною автаркія, адже кожен з них зацікавлений в якнайширшому ринку.

Добре налагоджені міжрегіональні економічні зв'язки дають змогу регіонам уникнути надмірних витрат, пов'язаних із необхідністю створення і підтримки тих галузей економіки, для розвитку яких у них немає належних умов. За умов міжрегіональної інтеграції створюється можливість зосередження

© І.З. Стороянська, 2008